

О.В. Губенко

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ОТОЧЕННЯМ У ПРОЦЕСІ ПРОСУВАННЯ У СУСПІЛЬСТВІ

Губенко О.В. Соціально-психологічні аспекти взаємодії обдарованої особистості із соціальним оточенням у процесі просування у суспільстві. В статті аналізуються політико-психологічні та соціально-психологічні умови, в яких здійснюється розвиток та просування інтелектуально обдарованих особистостей у суспільстві, розглядаються позитивні та негативні фактори, які впливають на цей розвиток.

Проаналізовані деякі з численних обставин, які впливають на просування таланту в суспільстві чи гальмування цього процесу. Серед них досліджувались, зокрема, такі, як заздрість та механізм негативної селекції. Вони розглядаються як чинники, які стримують просування талантів. Серед них виділяються також політичний та економічний монополізм як фактори стримування суспільної та господарської креативності.

Ключові слова: обдарована особистість, творчість, каталітичні умови, фактори, просування таланту, суспільство, креативність, інтелектуальна обдарованість.

Губенко А.В. Социально-психологические аспекты взаимодействия одаренной личности с социальным окружением в процессе продвижения в обществе. В статье анализируются политико-психологические и социально-психологические условия, которые способствуют развитию и продвижению интеллектуально одаренных личностей в обществе. Рассматриваются положительные и отрицательные факторы, которые влияют на это развитие. Проанализированы некоторые из обстоятельств, которые влияют на продвижение таланта в обществе или тормозят этот процесс. Среди них исследовались, в частности, такие, как зависть и механизм отрицательной селекции. Они рассматриваются как факторы, которые сдерживают продвижение талантов. Выделяются также политический и экономический монополизм, которые мешают общественной и хозяйственной креативности.

Ключевые слова: одаренная личность, творчество, каталитические условия, факторы, продвижение таланта, общество, креативность, интеллект.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Актуальним питанням при дослідженні проблематики розвитку творчої особистості є питання про мікросоціальні та соціально-психологічні сприятливі каталітичні умови формування і просування обдарованих особистостей у суспільстві. Назвемо такі сприяючі умови та фактори доцентровими, каталітично-акумулятивними, а несприятливі для масової креативності в соціумі – відцентровими, дисипативно-ентропійними. Доцентрові фактори – це ті умови суспільного розвитку, які сприяють

цінуванню та просуванню у суспільстві обдарованих особистостей, ставлять їх у центр уваги суспільства і роблять тим самим креативність важливою рушійною силою суспільного життя у всіх його вимірах – духовному, науково-технічному, інтелектуальному та соціально-економічному. Каталітичними ми можемо назвати саме ті соціально-психологічні чинники, які несуть синергетичні ефекти, активізують розвиток креативного потенціалу творців, створюючи позитивну для творчості і стимулюючу атмосферу.

Відцентрові фактори – це ті фактори, які не сприяють цінуванню та просуванню у суспільстві обдарованих особистостей, виносять їх на маргінес суспільства, роблять творчі і наукові заняття непрестижними, усувають обдарованих особистостей від суб'єктної ролі у спільноті, що призводить до її занепаду.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Питанням соціальних аспектів та чинників креативності у суспільстві присвячені праці Д.В. Ушакова [4], В.М. Петрова [3] та деяких інших авторів. Д.В. Ушаков, зокрема, посилаючись на дослідження західних вчених, констатує, що суспільство, в якому працюють люди з більш високим інтелектом, здатне більш ефективно працювати, виробляти цінну наукоємну інженерну продукцію, яку інші країни з більш низьким інтелектом виробляти не здатні, висуває більш ефективних політичних лідерів [4, с.16]. Щоправда, дослідник не аналізує причин такої ситуації, коли країни, в яких населення відзначається високим рівнем інтелекту та освіти, тривалий час не можуть продемонструвати високої ефективності економічного та науково-технічного розвитку, й висунути талановитих суспільно корисних політичних лідерів. На нашу думку, такі випадки демонструють той факт, що для стимулювання високої науково-технічної, економічної та культурної успішності в суспільстві недостатньо високого рівня індивідуального інтелекту, притаманного значним масам населення. Хоча ця умова в багатьох випадках і необхідна, але, повторимося, вона недостатня. Крім індивідуально-психологічних факторів креативності, мабуть, потрібні ще й об'єктивні соціально-психологічні фактори та специфічні інституціональні умови, які б акумулювали та заохочували креативні зусилля обдарованих людей в суспільстві, допомагали цінуванню і просуванню таких людей в суспільстві, сприяли їхній вертикальній та горизонтальній соціальній мобільності. Деякі з таких факторів ми проаналізуємо.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Проаналізувати деякі з численних факторів просування таланту в суспільстві або його гальмування, зокрема, такі: феномени каталітичного мікросоціального оточення обдарованої особистості та наставництва і спадкоємництва для становлення талановитих людей, феномен негативної селекції та заздрість як фактори стримування просування талантів, а також політичний та економічний монополізм як чинники стримування суспільної та господарської креативності.

Виклад методики і результатів досліджень. Доцентрові фактори просування обдарованої особистості. Серед соціально-психологічних чинників, які

сприяють становленню обдарованої особистості і створюють каталітичні умови для її розвитку та просування, можна назвати, зокрема, мікросоціальні чинники, а саме, каталітичне мікросоціальне середовище та менторство, наставництво. А) Каталітичне мікросоціальне середовище означає існування сприятливої для обдарованих особистостей референтної контактної групи, колективу друзів або однодумців, в яких створені комфортні умови для творчого натхнення. Творчі особистості формуються в *каталітичному креативному середовищі* серед творчих друзів, які, як сірники, «запалюють» один одного творчістю. При цьому колективна творчість відбувається у двох соціально-психологічних психосемантичних «форматах» – *кон'юнктивному*, коли думки різних учасників каталітичного спілкування зливаються й розвиваються у діалозі шляхом взаємозбагачення ідей та розвитку думок своїх друзів, та *диз'юнктивному*, коли ідеї виникають і розвиваються через заперечення ідей партнерів або опонування цим ідеям, шляхом створення альтернативних концепцій. Поети Ахматова та Гумільов разом вчилися і стали подружжям. Провідні гуманісти італійського Відродження, як правило, особисто знали один одного, напружено листувалися та спілкувались, обмінюючись думками, що надихало та заохочувало їх до творчості (Томас Мор та Еразм Роттердамський); теж саме можна сказати про провідних фізиків першої половини 20 ст., які зробили «революцію у фізиці». Наприклад, фізик Гейзенберг був помічником і учнем Нільса Бора, і ідеї Гейзенберга щодо співвідношення невизначеностей народилися у процесі діалогу з Бором, а принцип додаковості, фактично, був результатом їхньої спільної творчості (хоча його формулювання належить Нільсу Бору). Цей приклад ілюструє саме *кон'юнктивний* каталітичний формат колективної творчості, коли думки учасників спілкування зливаються й розвиваються у діалозі шляхом взаємозбагачення ідей.

Б) Фактор менторства пов'язаний із існуванням колективу учнів, згуртованих біля ментора-наставника, який є для них референтною особистістю. У багатьох обдарованих дітей у період їхнього особистісного формування був гарний ментор-наставник. Наприклад, у Лесі Українки це були такі непересічні особистості, як Михайло Драгоманов – рідний дядько, та письменниця Олена Пчілка – рідна мати. Вихователем майбутнього імператора-реформатора Олександра II був видатний російський поет і гуманіст Жуковський. Юнг та Адлер були спочатку учнями та друзями – однодумцями Фрейда. Пізніше вони відокремилися від свого вчителя і перетворилися на його опонентів, пішли при створенні своїх ідей *диз'юнктивним шляхом каталітичного спілкування* (коли ідеї виникають і розвиваються через заперечення ідей партнерів або опонування цим ідеям, шляхом створення альтернативних концепцій). Існує багато яскравих зразків впливу наставників на своїх вихованців. Вчителем Олександра Македонського був Аристотель, вчителем останнього – Платон, який, у свою чергу, мав за наставника самого Сократа. Взагалі антична культура розвивалася в основному за принципом особистого наставництва, за рахунок чого і був, мабуть, досягнутий той вражаючий результат, коли за 200-300

років маленьке місто Афіни та ще кілька невеличких давньогрецьких містечок (Мілет, Сіракузи тощо) заклали підвалини всієї сучасної науки і культури.

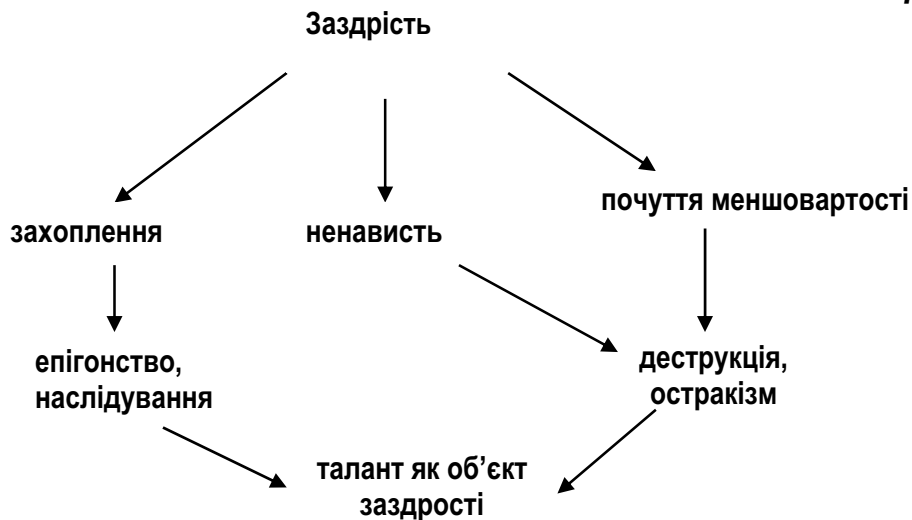
Відцентрові фактори просування обдарованої особистості. До відцентрових факторів щодо становища обдарованих особистостей у суспільстві належать заздрість, негативна селекція, монополізм.

Заздрість як фактор стримування просування талантів. Чинником великої негативної сили, який суттєво гальмує розвиток креативного потенціалу суспільства і заважає соціальному просуванню обдарованої особистості, є *заздрість*. Заздрість є комплексним, амбівалентним психологічним явищем. В ньому одночасно присутні такі суперечливі відчуття, як, з одного боку, захоплення об'єктом заздрості (далі ОЗ), в даному випадку, обдарованою людиною, а з іншого – негативні переживання, пов'язані з відсутністю у себе чеснот, властивих об'єкту заздрості (ОЗ); а також відчуття меншовартості, неповноцінності. Мають місце також конкурентні почуття, що породжуються суперництвом з тим, кому заздять, які парадоксальним, але цілком логічним чином поєднуються з прагненням наслідувати суперників. У почутті заздрості закладена суперечність між захопленням і ненавистю до ОЗ, що обумовлено незадоволенням нарциса браком чеснот, який він виявляє в собі на фоні ОЗ. Це протиріччя в свідомості мученого заздрістю суб'єкта вирішується іноді радикальним чином, – шляхом усунення (символічного або реального) ОЗ. Класичний приклад цього міститься в легенді про Моцарта та Сальєрі. Словом, якщо суб'єкт не міг або не хотів перевершити іншого шляхом самовдосконалення, він робив це шляхом приниження, деструкції або знищення іншого, щоб у такий спосіб піднятися над ним. Такою соціально-деструктивною поведінкою щодо талантів є остракізм – вигнання за межі соціуму або витіснення на маргінес суспільства.

Буває відкритий і «мовчазний» остракізм. Відкритий остракізм, як форма соціального відторгнення видатної особистості, як відомо, набув значного масштабу за часів античності в Стародавній Греції. Яскравим і загальновідомим прикладом є доля Сократа, страченого в Афінах. В інші часи та серед інших народів вигнання своїх геніїв теж мало місце. Саме про це свідчить відоме біблійне прислів'я: «Нема пророка у своїй вітчизні!»

«Мовчазний остракізм» пов'язаний із неявним мовчазним відторгненням талантів оточуючим середовищем, яке не спирається на формальні закони і голосні юридичні процедури, а відбувається непомітно у формі колективної «мовчазної змови» суспільства проти яскравих і обдарованих людей. Мовчазний остракізм відіграє значну роль у механізмах негативної селекції, про які мова піде нижче.

Іноді необдарований заздрісник обирає інший спосіб ставлення до таланту, не такий деструктивний, він стає *епігоном генія*. Шляхом епігонства, безталанного наслідування творчості обдарованої людини, він уявним чином нібито оволодіває його чеснотами та перевагами. Схематично вищесказане можна представити у вигляді схеми 1:

Схема 1. **Заздрість та талант**

Заздрість як перешкода на шляху соціальної творчості. Заздрість в деяких періодах історії може стати могутнім соціально-політичним фактором, який здатен породжувати значні соціальні катаклізми й трансформації. Так, заздрість, яка стає масовим соціально-психологічним почуттям, може призводити до соціального вибуху й революції. Мова йде про заздрість, яка породжена «знизу» і є колективною емоцією «пригнічених» соціальних верств. Це почуття тих, хто не має значної власності, привілеїв та влади до тих, хто їх має і здійснює керування суспільством. В даному випадку, заздрість є також амбівалентним почуттям, яке поєднує в собі захоплення носієм влади і панування, з одного боку, та ненависть до нього як до монополіста, який сконцентрував у своїх руках всі джерела панування та контролю над благами. Отже, соціальна заздрість розщеплюється на дві складові, дві соціальні емоції: захоплення носієм сили та влади і ненависть до нього. Захоплення силою має своїм джерелом підсвідомі язичницькі патерни, пов'язані із фетишизацією матеріальної сили і могутності, а також із перенесенням власних сил на зовнішні об'єкти та із сприйняттям цих об'єктивованих власних сил як чужих і пануючих над собою. Це амбівалентне почуття у випадку, якщо носій влади демонструє слабкість і доброту (тобто, забирає в підлеглого можливість захоплюватись своєю силою) перетворюється в агресію проти носія влади. І сама ця агресія стає однією з рушійних сил соціальної революції. Раб повстає проти Пана, але не для того, щоб знищити принцип панування і нерівності як такий, а для того, щоб зайняти місце Пана і самому перетворитись із Раба на Пана. Поклоніння силі і владі, яке веде до надмірного ототожнення себе із принципом сили, змушує повсталого Раба підкоритись принципу панування і підкорення, і стати агентом його реалізації в історії, замість того, щоб стати агентом принципу звільнення і розкріпачення. Отже, заздрість, замість того, щоб стимулювати соціальну творчість, веде, кінець-кінцем, до відтворення і репродукції старих соціальних структур.

Феномен негативної селекції. Заздрість до таланту відіграє значну роль у формуванні ще такого механізму колективної регуляції суспільної поведінки, як *негативна селекція*. Негативна селекція полягає у стримуванні соціального

просування талановитих особистостей, яким заздять і яких «не пропускають» до вищих щаблів соціального управління та ієрархії. Їх бояться та не приймають, бо вони не передбачувані і «не такі», як усі, а також тому, що на їхньому тлі нарцисичні особистості гостро відчувають свою меншовартість. Як писав Пушкін: «Посредственность одна нам по плечу и не странна...» (Євг. Онегін, розд.8). «Середнячки» ж не викликають таких негативних почуттів, тому, що вони не колють очі своїми перевагами. І поряд з такими пересічні особистості почувають себе спокійніше. Таким чином, складається така ситуація, що у процесах масової соціальної мобільності просування талантів стримується, а «середнякам» відкриваються більш сприятливі умови соціального зростання. В цьому і полягають соціально-психологічні механізми негативної соціальної селекції.

На роль негативного відбору у розвитку етносу звертав увагу видатний російський історик, автор теорії пасіонарності Лев Гумільов. Зокрема, він пов'язував негативний відбір із стадією занепаду, «обскурації етносу». Історик вважав, що на цій стадії «...панує...принцип відбору інший, негативний. Цінуються не здібності, а їхня відсутність, не освіченість, а невігластво, не стійкість у думках, а безпринципність». [2, с. 434]. На думку Гумільова, саме відсутність внутрішньої підтримки в етносі людей творчих і патріотичних визначає загибель етносів. [2, с.293-294].

Отже, заздрість породжує такий ланцюжок соціально-психологічних проявів: *Заздрість → ненависть → деструкція → негативна селекція → усунення обдарованих особистостей від суб'єктної ролі у суспільстві → занепад суспільства.*

Монополізм й проблема просування обдарованих особистостей. Несприятливими для формування влади талановитих людей є умови монополізму. В політиці політичний монополізм може призвести до деяких негативних політичних й політико-психологічних наслідків. В умовах політичного монополізму діє закон *прогресуючої втрати соціально-політичної креативності владних еліт.* Справа в тому, що з приходом кожного нового покоління управлінців до влади в умовах монополізму, рівень ініціативності та креативності управлінців знижується «по прогресуючій». Якщо перше покоління керівників новоутвореної монополітичної системи, як правило, мають яскраві креативні якості – то покоління їхніх наступників в умовах монополізму відбирається не за креативними властивостями, а за ознакою виконавськості, конформної покірності. Відповідно, їхній креативний потенціал вже дещо нижчий. Вольова сфера, спрямована на виконання наказів та втілення їх у життя, в них, як правило, розвинена, а креативна інтелектуальна сфера, яка пов'язана із виробленням оригінальних рішень, залишається менш активованою. Отже, креативний рівень другого покоління керівників монополітичної соціальної системи стає нижчим, ніж у першого покоління. Відповідно, нове покоління підбирає виконавців із ще меншим, ніж у себе, креативним потенціалом. Взагалі, більшості монополітичних систем властива загальна психологічна спрямованість на виконавськість і конформні якості підлеглих. Тому через кілька поколінь з моменту соціальної революції у управлінській еліті в монополітично-ієрархічних системах

спостерігаються переважно якості, пов'язані із покірністю і конформізмом. При цьому з часом в керівників вже зникають не тільки креативні психологічні риси, а й, навіть, волюві. Таким чином, середній рівень керівництва, завдяки апаратному відбору виконавців-конформістів і закону прогресуючої втрати креативності, стає настільки низьким, що це починає загрожувати існуванню монопольної соціально-політичної системи. Влада починає вислизати з ослаблених рук безініціативних керівників.

Висновки і подальші перспективи досліджень.

1. Отже, серед соціально-психологічних факторів розвитку і просування талановитої особистості у суспільстві можемо назвати як позитивні фактори, так і негативні. Серед позитивних назвемо каталітичне середовище та фактор менторства. Серед негативних, тобто тих, що заважають становленню таланту, можемо вказати, зокрема, такі: задрість, механізм негативного соціального відбору, монополізм.

2. Сутністю творчого інтелекту є не пристосування людини до дійсності, а пристосування дійсності до людини, перетворення [1, с. 28].

Список використаних джерел

1. Губенко В.І. Знання і перетворення дійсності. / В.І. Губенко. – К.: Наукова думка, 1968. – 325 с.
2. Гумилёв Л.Н. Етногенез и биосфера Земли. / Л.Н. Гумилев. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1990. – 526 с.
3. Петров В.М. Креативно-инновационное общество: парадоксальные феномены в культуре и демократии и проблемы социальной и научной политики // Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / Под ред. Д.В. Ушакова. / В.М. Петров. – М.: Изд.-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. – С. 563-581.
4. Ушаков Д.В. Творчество как источник общественного прогресса // Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / Под ред. Д.В. Ушакова. / Д.В. Ушаков. – М.: Изд.-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. – С. 13-20.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Hubenko V.I. Znannya i peretvorennya dijsnosti. / V.I. Hubenko. – K.: Naukova dumka, 1968. – 325 s.
2. Humylev L.N. Etnohenez y byosfera Zemly. / L.N. Humylev. – Lenynhrad: Hydrometeoyzdat, 1990. – 526 s.
3. Petrov V.M. Kreatyvno-ynnovacyonnoe obshhestvo: paradoksalnie fenomeny v kulture y demokratyy y problemi socyalnoj y nauchnoj polytyky // Tvorchestvo: ot byolohycheskyx osnovanyj k socyalnim y kulturnim fenomenam / Pod red. D.V. Ushakova. / V.M. Petrov. – M.: Yzd.-vo «Ynstytut psyxolohyy RAN», 2011. – 736 s. – S. 563-581.
4. Ushakov D.V. Tvorchestvo kak ystochnyk obshhestvennoho prohressa // Tvorchestvo: ot byolohycheskyx osnovanyj k socyalnim y kulturnim fenomenam / Pod red.

D.V. Ushakova. / D.V. Ushakov – M.: Yzd.-vo «Ynstytut psixolohyy RAN», 2011. – 736 s. – S. 13-20.

Gubenko A.V. Social-psychological aspects of interaction of gifted person with the social environment in process of promotion in society. The article analyzes the political-psychological and socio-psychological conditions that contribute to the development and promotion of intellectually gifted individuals in society. Consider positive and negative factors that affect this development. Analyzed some of the circumstances that influence the promotion of talent in society or hinder this process. Among them are studied, in particular, such as envy and negative selection mechanism. They are considered as factors that hinder the promotion of talent. Are also allocated as a political and economic monopoly, which prevent social and economic creativity. Envy is a complex, ambivalent psychological phenomenon. In it coexist conflicting emotions. On the one hand, there is present admiration for the object of envy and on the other - negative feelings. Among these negative experiences can be called a feeling of inferiority. It occurs in a "normal" person when comparing themselves to gifted man. Envy for talent plays a significant role in the formation of such mechanism of social behavior, as negative selection. Negative selection is manifested in restraining social advancement of talented individuals who are envious and the promotion in society of people with mediocre abilities. As a result of this process, the intellectual level of the ruling elites is reduced. This adversely affects the development of society, reducing its overall creativity. The political and economic monopoly is also an obstacle to the promotion of talented people in society. The article also notes that the essence of creativity is not a human adaptation to reality, but the adaptation of reality to man, the transformation.

Keywords: gifted personality, creativity, catalytic conditions, factors that promote the talent, society, intelligence.